

La balança

(ALDC, VII, 1645. La balança)

La *balança* és un “instrument que serveix per a pesar, compost d’una palanca mòbil sobre un eix vertical i que al cap de cada un de sos dos braços duu un plat (“amb dos platets” 48, “de vime i canya” 137) per posar a un els pesos i a l’altre la cosa que han de pesar” (DCVB); doc. des del s. XIII, alternant des d’antic (per ex., Llull) *balança* amb *balances* (un pl. amb valor de sg. pels dos platets, com *ulleres*, *pantalons*, *tisores*, etc.), el mot prové del llat. vg. *BĪLANCIA (substitut del cl. LIBRA), format sobre el llat. tardà BILANX (BI ‘dos’ i LANX ‘plat de la balança’), que, des de *belança*, va passar a *balança* (com SĪLVATĪCU > *salvatge*); var.: a més de *balances*, alg. *barança* 85, per rotacisme de la -l-; *blança* 30, per síncope vocàlica; *balan[θ]a* 108, 139, *balan[θ]es* 100, 132, per interdentalització de l’ant. [ts]; *balança de mà* 42, *balança de plat* 45, *balances amb pesos* 33; *esbalances de Sant Miquel* 45, amb aglutinació de l’article, que ha esdevingut *erbalances* 82 pel rotacisme de la s seguida de consonant sonora, propi del mall. (cf. *Corme* ‘Cosme’).

Designa un tipus arcaic de balança *calastrons* 17, d’un anterior *calastró* (s. XIII), provinent de l’ar. andalusí QALASTŪN, que ve del neoàrab QARASTŪN (< gr. CHARISTIŌN), canviat en *can[a]stó* 182, *can[e]stó* 180, que deuen ser una dissimilació de *canastró* 143, 147, generat per homonimització amb *canastró* ‘cistella’ (considerat sinònim de ‘plateret’ 136) o, segons el DECat,

per repercussió de líquides (veg. dibuixos al DCVB, II: 839). *Pes* (o *pesos*), denominació pròpia del val., és un der. del llat. PENSUM (format sobre el part. PENSUM, de PENDĒRE ‘pesar’), que significava inicialment ‘pes de llana que es posa com a tasca a la filadora’ esdevingut ‘pes en general’ (que va substituir el cl. PONDUS) i, per metonímia, ‘balança’; var. perifràstiques: *pes de balança* 153, 185, *pesos de balança* 166 (que, potser per reducció, va passar a simplement *pes*); *pes de plat* 160; *peset* 162, 189, dim. tan freqüent en val. fins amb pèrdua del valor semàntic ‘petit’. Sobre *pes*, o com a deverbial de *pesar*, es van formar *p[ɛ]ses* 83 i *p[e]ses* 145; *esp[ə]ses* 84, amb aglutinació de l’article. També, per metonímia, s’usa *quilos* 163, reducció de *quilogram* (< gr. KHÍLIOI ‘mil’).

Un altre mot arcaic és *cadireta*, considerat “molt antic; per a pesar cabassos de garrofes i altres fruits” 151, der. del llat. vg. CATERACTA (cl. CATARACTA) ‘caiguda d’aigua’, ‘rastell que hom baixa per interceptar un pas’, que ha passat a ‘caiguda dels platets de la balança’ i ‘tipus de balança’, amb canvi fonètic de *cadereta* a *cadireta* per homonimització amb el dim. de *cadira* (< CATHĒDRA).

Finalment, *bàscula* (s. XIX) 180, 186 ha pres eventualment el valor de ‘balança’, potser a través de la forma perifràstica *bàscula de balança* 164, des de ‘aparell per a mesurar pesos grans’, manlleu al fr. *bascule* (< *bacule* x *basse*).

Des d’un angle geogràfic, el tipus *balança* s’estén pel Rosselló, el Principat, Mallorca, Menorca i l’Alguer, mentre que en val. s’ha imposat la innovació *pes/pesos* (doc. des de C. Ros, 1770), amb supervivents de *balança*, amb el qual va conviure i que també apareix en doc. val. (Sanelo, 1802; Escrig, 1851). Tant *balança* com *pes* apareixen també en pl. afavorits pels dos platets de l’estri.

Balança i *balances* són els mots normatius des del DG1, 1932.

